

De tekenaar Pieter van Loon te gast op het zeejacht De Volhouder

MEINDERT SEFFINGA

In de winter van 2003/2004 werd in het Fries Scheepvaart Museum een tentoonstelling georganiseerd over de Friese scheepsontwerper Folkert Nicolaas van Loon (1775-1840). Ter gelegenheid van de tentoonstelling maakte Andries Bosma een model van het schip dat Folkert van Loon als zijn best gelukte ontwerp beschouwde: het zeejacht De Volhouder. Van Loon maakte de ontwerpen voor dit jacht in 1825, in opdracht van jonkheer Willem van Weede (1778-1861) uit 's-Graveland.

Tot de collectie van het Fries Scheepvaart Museum behoren enkele tekeningen van jonkheer Pieter van Loon (1801-1873). Uit de titels van de tekeningen is op te maken dat hij deze tekeningen had gemaakt aan boord van De Volhouder. Pieter van Loon was geen familie van de scheepsontwerper Folkert Nicolaas van Loon. Wel was hij familie van Willem van Weede, de eigenaar van het jacht. Willem van Weede was een oom van moeders kant.

Nader onderzoek leerde dat Pieter van Loon vele tekeningen had gemaakt aan boord van De Volhouder. Naast de tekeningen in het prentenkabinet van het Fries Scheepvaart Museum, wordt er ook in Museum Van Loon te Amsterdam een tekening van zijn hand bewaard, waarop de Volhouder in volle glorie staat afgebeeld.

In 2001 wijdde Museum Van Loon een tentoonstelling aan het tekenwerk van Pieter van Loon, getiteld "Reizen met Pieter van Loon (1801-1873)". De samensteller van de tentoonstelling, mevrouw Joke den Hengst, heeft bij haar speurtocht naar tekeningen leden van de familie Van Loon bezocht. Bij sommige familieleden trof zij tientallen schetsboeken aan.

Zoals reizigers tegenwoordig de hoogtepunten van hun reizen vastleggen met de camera, zo legde Pieter van Loon zijn herinneringen vast in zijn schetsboeken. De tekeningen die hij in 1840 en 1841 tijdens zijn reizen door Friesland maakte

zijn bijzonder omdat ze een beeld geven van het leven van alledag. Zonder pretentie en nauwkeurig observerend schetst Pieter van Loon, hoe dorpen en steden er uitzagen. Het beeld is niet opgepoetst. We zien niet alleen de mooie gebouwen maar ook de vervallen gedeelten van een stad of dorp. Ook de Friezen worden geschetst, met speciale aandacht voor kleding, zo lijkt het. Ook hier geldt: niet alleen de laatste mode is te

"J. Nepveu in de Volhouder.
Junij 1840".
Particuliere Collectie.

“De Volhouwer in een sloot bij de Brakke bij de Lemmer Vriesland. Junij 1840”.
Collectie Museum van Loon, Amsterdam.

zien, maar ook de kleding van hen die zich niet bekommerden om mode of die zich niet konden veroorloven dat te doen.

BIOGRAFIE

Pieter van Loon werd op 19 augustus 1801 geboren te Amsterdam. Zijn vader was jonkheer mr. Jan Willem van Loon (1767-1839) en zijn moeder was jonkvrouw Philippina Constantia Isabella van Weede (1772-1842). Vader was advocaat te Amsterdam en lid van de Tweede Kamer. Als vertegenwoordiger van het district Amersfoort was hij in de Tweede Kamer medestander van Groen van Prinsterer. In totaal telde het gezin Van Loon-Van Weede negen kinderen. Pieter van Loon studeerde in Delft en was enige tijd werkzaam als ingenieur bij Rijkswaterstaat. Lang duurde dat niet. Pieter van Loon heeft eigenlijk nauwelijks gewerkt. Zijn leven bestond voornamelijk uit tekenen en reizen.

In 1834 trouwde Pieter van Loon met jonkvrouw Theodora Johanna Calkoen (1802-1879) dochter van mr. Abraham Calkoen en Johanna van Weede. Meteen na hun huwelijk maakten Pieter en Dora een lange huwelijksreis door Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Italië. De reis had het karakter van een kunstreis. Toen de echtelieden de Italiaanse grens naderden, schreef

Dora Calkoen haar familie dat zij nu “het land der kunsten” in zouden trekken. Dat verheugde haar zeer, vooral voor haar man, omdat hij zo van schoonheid hield, zo schreef ze. Tijdens de huwelijksreis maakte Pieter van Loon talloze schetsen, tekeningen en waterverfschilderingen. Uit de brieven aan de familie, deels in het Nederlands en deels in het Frans, blijkt dat Pieter en Dora gelukkig met elkaar waren. Een citaat uit een brief van Pieter: “Door en ik zijn springlevendig en amuzeeren ons als prinses (...) Wij voelen ons regt gelukkig, En ik in het bijzonder, heb alle dag meer schik in me lieve Doret”. Dora schreef dat het tekenwerk voor Pieter zeer belangrijk was. Ze noemde het zelfs zijn tweede natuur. Na hun huwelijksreis woonden Pieter en Dora van Loon in Utrecht. Hun huwelijk bleef kinderloos. Pieter van Loon stierf op 13 december 1873. Zijn vrouw stierf zes jaar later.

OEUVRE

Wie de leermeester van Pieter van Loon was, is niet bekend. In de familie wordt verteld dat hij les heeft gehad van Cornelis Kruseman (1797-1857). Concrete bewijzen daarvoor konden echter niet gevonden worden. Wel maakte Pieter van Loon in 1844 een portret van Cornelis Kruseman, toen ze in Rome waren. Op zijn beurt is Pieter van Loon afgebeeld op één van de portretten van Jan Adam Kruseman (1804-1862) een neef van voornoemde Cornelis Kruseman. Het wordt bewaard in het prentenkabinet van de Rijksuniversiteit van Leiden (collectie dr. A. Welcker).¹

Pieter van Loon was lid van “Kunstliefde” te Utrecht. Dit gezelschap was in 1807 opgericht en organiseerde jaarlijks een tentoonstelling van het werk van de leden. Ook werden er kunstbeschuwingen gehouden. In 1842 en 1847 was Pieter van Loon voorzitter van “Kunstliefde”.

Duizenden schetsen en tekeningen maakte Pieter van Loon. Alleen al in Museum van Loon te Amsterdam worden bijna 1.000 tekeningen van hem bewaard. Het zijn losse tekeningen en tekeningen in albums. Ook in andere openbare collecties worden tekeningen van Pieter van Loon bewaard, onder andere in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, het Centraal Museum te Utrecht, het prentenkabinet van de Rijksuniversiteit van Leiden en het Fries Scheepvaart Museum. Maar verreweg de meeste tekeningen van Pieter van Loon zijn nog steeds particulier bezit.

De tekeningen van Van Loon zijn pakkend. Schetsmatig weet hij op originele wijze vast te leggen wat hij ziet: landschappen en stadsgezichten, maar vooral ook levendige situaties met mensen. Vaak zijn tekeningen karikaturaal en daardoor zeer origineel. Een andere keer is een tekening weer heel erg uitgewerkt. Door onderschriften brengt Pieter van Loon soms humor in zijn tekeningen. Dat blijkt ook uit de illustraties die hij maakte in het boek *Taferelen uit de Vaderlandsche Geschiedenis* van Jacob van Lennep (Amsterdam, 1854). In dit boek wilde Van Lennep, zo schreef hij in zijn voorwoord, de geschiedenis eens van de vrolijke kant bekijken. De karikaturen en spotprenten van Pieter van Loon werden voorzien van vierregelige gedichtjes door Jacob van Lennep. De beide heren waren familie van elkaar: een zuster van Pieter van Loon was getrouwd met een oom van Jacob van Lennep. De humor van de beide heren viel niet bij iedereen in goede aarde. Critici verweten Van Lennep en Van Loon de vaderlandse geschiedenis te ontwijden door "kermisgrappen in hansworstentrant".⁽²⁾

Pieter van Loon had een brede belangstelling. Niet alleen mooie dingen legde hij vast. Als hij een bijzonder schip zag, dan werd dat ook getekend. In Engeland tekende hij in 1856 een stoommoddermolen.

De meeste tekeningen maakte Van Loon als hij op reis was. De huwelijksreis kwam al ter sprake. Die duurde bijna een jaar. Daarnaast was Van Loon vaak in Frankrijk. Maar ook in Engeland is hij meerdere malen geweest. Hij verkeerde graag in Londen.

Schilderen deed hij veel minder vaak. Slechts een tiental schilderijen is van hem bewaard gebleven. Schilderen vond hij veel moeilijker dan tekenen, zo is bekend uit zijn brieven.

Hoewel Pieter van Loon zeer veel tekeningen maakte, bleef hij toch een tamelijk onbekende kunstenaar. Misschien komt dat wel omdat hij weinig werk verkocht. Het ontbrak hem niet aan financiële middelen. Een financiële noodzaak om werk te verkopen was er dus niet. Dat is ook de reden dat het grootste deel van zijn werk nog in bezit is van zijn familie.

PIETER VAN LOON IN FRIESLAND

In juni 1840 maakte Pieter van Loon meerdere bootreizen op het zeejacht De Volhouder. Dit jacht was eigendom van jonkheer Willem van

"Vanuit de Cajuit van de Volhouwer".
Particuliere Collectie.

Weede, de broer van zijn moeder. Samen met zijn zwager Jacob Joost Nepveu (1790-1859) en de schipper Frans van Geelen voeren ze over de Zuiderzee. Jacob Nepveu was getrouwd met Constantia Sophia Phillipina van Loon (1810-1858), een zus van Pieter. Pieter van Loon legde beelden van de reis vast in een van zijn genummerde schetsboekjes. Het boekje met de tekeningen uit 1840 heeft nummer 79 en draagt als titel "Natura Magistra Amsterdam". Deze titel slaat niet op de reis door Friesland, maar op zijn

"Bij de Nulde. 2 juni 1840".
Particuliere Collectie.

bezoeken aan de Amsterdamse dierentuin die wij nu als Artis kennen. Deze dierentuin was in 1838 opgericht door de sociëteit "Natura Artis Magistra" (natuur is de leermeesteres van de kunst). Van Loon deed in de dierentuin precies wat de oprichters voor ogen stond: wilde dieren bestuderen en tekenen en zo de kennis der "natuurlijke historie" bevorderen.

Daarna vertrok hij kennelijk met De Volhouder, want in het laatste deel van het schetsboekje zijn tekeningen van het jacht gemaakt. De eerste is getiteld "Vanuit de Cajuit van de Volhouwer". Het is een gezicht op het ruime, open middenschip van het jacht. Op het dek ligt de reddingboot en op het voordek staat een man. Vanuit het middenschip tekende Van Loon ook het vooronder, met half zichtbaar zijn reisgenoot Jacob Nepveu. Het onderschrift: "J. Nepveu in 't vooronder van de Volhouwer". Heel huiselijk is het tafereel in de achterkajuit. Afgemeerd in "De Nulde" spelen de beide mannen een spelletje schaak. Een van hen draagt pantoffels. De man met de pet (met oorleppen) is waarschijnlijk de schipper, Frans van Geelen. De vierde scheepsprent uit het boekje met nummer 79 heeft als titel "J. Nepveu in de Volhouwer - juni 1840". Nepveu zit op het dek, vlak voor de deur van de achterkajuit.

DE VOLHOUDER

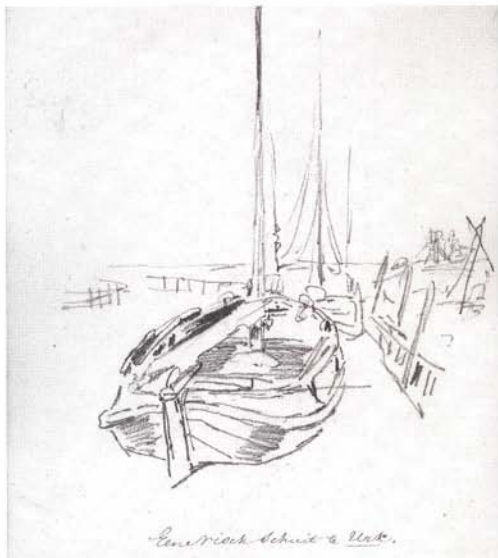
Het zeejacht De Volhouder was een bijzonder schip. Het werd gebouwd naar een ontwerp van de al eerder genoemde Friese scheepsontwerper

Folkert Nicolaas van Loon. Hij maakte in 1825 de bouwtekeningen van het jacht, in opdracht van Willem Maurits van Weede te 's-Graveland. In zijn publicatie over zijn schepen "Handleiding tot den Burgerlijken Scheepsbouw" (1838) noemt Folkert van Loon het schip daarom "het zeejacht van 's-Graveland". Het schip werd in 1825 gebouwd door Eeltje Teadzies Holtrop te IJlst.

De Volhouder is een jacht met een ruime kuip. De opdrachtgever had Folkert van Loon gezegd dat zijn jacht moest lijken op de Volendammer en Urker visschuiten, die op de Zuiderzee hoge snelheden konden bereiken. Helemaal zeker is het niet, maar met visschuiten bedoelde de opdrachtgever waarschijnlijk botterachtige schepen. Pieter van Loon tekende op Urk zo'n schip. De tekening kreeg de titel "Eene Visch Schuit te Urk". De afbeelding is weliswaar schetsmatig, maar de overeenkomst met de Volhouder is duidelijk te zien.

Toen het zeejacht in IJlst van stapel liep bleek dat de ontwerper het door de opdrachtgever aangedragen voorbeeld van de visschuit iets te letterlijk had genomen. Het jacht was uitgerust met een bun en dat bleek niet de bedoeling van jonkheer Van Weede te zijn. Deze liet de bunplaten namelijk al snel vervangen door gewone huidgangen. Voor de stabiliteit van het schip was het nodig dat de bun met water gevuld bleef. Achteraf was dat niet eens ongelukkig, deze vloeibare ballast. Al naar gelang de zeegang en weersgesteldheid kon de bun met meer of minder water gevuld worden. En volgens Folkert van Loon voldeed dat heel erg goed.

"Eene Visch Schuit te Urk".
Particuliere Collectie.

Andries Bosma.
Model van het zeejacht
De Volhouder.
Collectie Fries Scheep-
vaart Museum (2003-280).

“Tusschen Schokland en Muiden. 12 juni 1840. In 8 uren tijds overgezeild”.
Particuliere Collectie.

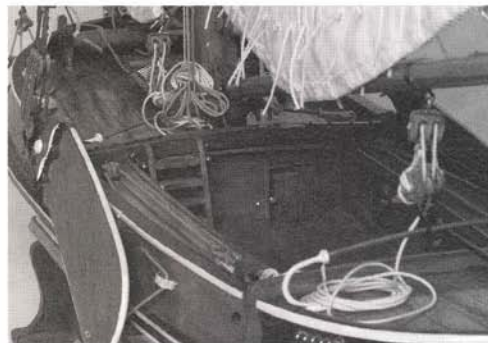
De vorm van de Volhouder wijkt af van de traditionele boeiervorm. Boven het water was het schip namelijk aërodynamisch van vorm: vloeiende lijnen en cirkelvormige afrondingen bij de steven. Om de luchtweerstand te verminderen koos Van Loon voor een zogenaamd Amerikaans dek: weinig zeeg met een lage kop. Een veel lagere kop dan die van een botter, het uitgangspunt van Van Loon's ontwerp. De Volhouder was een snel schip. Folkert van Loon was zeer trots op zijn ontwerp van de Volhouder. Hij schreef: “Onder al de zeiljagten, welke naar mijne teekening gebouwd zijn – ofschoon die nog al een aanmerkelijk getal uitmaken – is er tot heden nog geen ander geweest, dat zoo volkomen als dit, aan het oogmerk beantwoordt”. De Volhouder was zijn pronkstuk. Nog een citaat: “Er kan geen volkomener bewijs bijgebracht worden, dat de scherpte de oorzaak van de snelheid niet is (...) maar dat een vlak, gelijkmatig afgerond en zacht gebogen ligchaam, dat zoo nabij mogelijk aan de oppervlakte des waters gelaten is, met den minsten tegenstand, den snelst mogelijken voortgang verkrijgt”.³

In de platenatlas bij de “Handleiding tot den burgerlijke scheepsbouw” is een tekening van de romp van het jacht opgenomen.⁴ Naar deze tekening is de romp van het model van Volhouder gebouwd. Aanvullende informatie voor het maken van het model kwam van de schetsen van tekenaar Pieter van Loon. Uit zijn tekeningen

en schetsen werd duidelijk waar de kajuitdeuren waren gesitueerd, hoe het dektrapje er uit zag. Ook over de tuigage geven de tekeningen van Pieter van Loon meer informatie dan die van de scheepsontwerper Folkert van Loon. Op één van de tekeningen is bijvoorbeeld terloops, maar wel duidelijk aangegeven hoe de zwaardlopers getakeld zijn.

Jonkheer Willem van Weede en zijn zoon Hendrik (1817-1866) hoefden in Nederland geen haven- of loodsgeld te betalen. Als leden van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub kregen zij van Prins Hendrik de Zeevaarder een zogenaamde Open Brief (brevet), die hen vrijstelde van het betalen van havengeld.

Na het overlijden van Willem Maurits van Weede, kreeg diens zoon jonkheer Hendrik Maurits van Weede te Nijkerk het jacht in eigendom. In de patentbrief wordt het jacht een

Detail met zwaardlopers van het model van het zeejacht De Volhouder. Collectie Fries Scheepvaart Museum (2003-280).

Beeld van de “manège”
aan boord van de Vol-
houder.

“De nieuwe stuurman naar
Marken. 25 juni 1840”.

Rijksarchief Utrecht, Fami-
liearchief Van Weede, inv.
nr. 5-3.

“gedeeltelijk overdekt Friesch jacht dienende tot vermaak” genoemd. Hiermee wordt niet een Fries jacht bedoeld zoals wij die nu kennen als sloopstypering. Dat blijkt ook uit een schets van Pieter van Loon van een “Friesch jacht”: net als de Volhouder voert dit jacht een fok én een kluiver.

In het archief van de familie Van Haersma de With (Rijksarchief Utrecht) wordt een foto van het jacht bewaard. De foto is in 1844 gemaakt. Op de foto voert het jacht een grote botterfok. In zijn beschrijving van het jacht zegt Folkert van Loon dat het schip was uitgevoerd met een brede fok. Dat is echter niet in overeenstemming met zijn tekening van de Volhouder in de platen-atlas. Daarop is duidelijk een overloop voor een smallere fok getekend. Waarschijnlijk konden beide soorten fokken bijgezet worden.

Dat er stukken over het jacht De Volhouder worden bewaard in het archief van de familie Van Haersma de With komt doordat Willem Marcus van Weede (1848-1925), een kleinzoon van Willem Maurits van Weede, was getrouwd met Volkertina Adriana van Haersma de With (1857-1916).

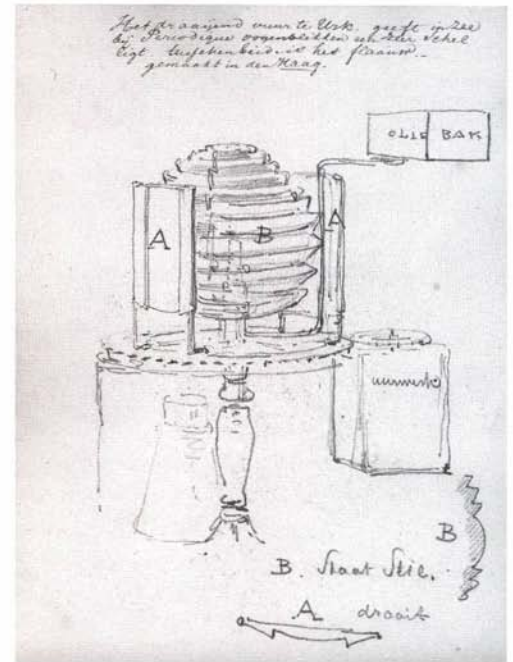
In 1896 was C. Bruyning te Amsterdam eigenaar van de Volhouder. In 1904 is de laatste vermelding van het jacht. Eigenaar was toen J. van Broekhuizen te Amsterdam. Hoe het jacht in de twintigste eeuw is vergaan, is niet bekend. ⁵

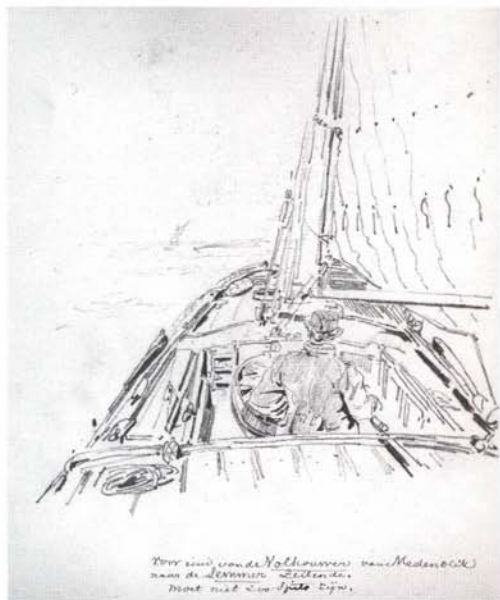
DE REIS IN JUNI 1840

De tekenaar Pieter van Loon werd vergezeld door zijn zwager Jacob Nepveu en door Frans van Geelen, de schipper van De Volhouder. Nepveu is meermalen afgebeeld, deftig gekleed met hoge hoed en in een lange jas met bontkraag. Pieter van Loon maakte een tekening van een zogenaamde

“Het draaijend vuur te Urk.
Geeft in zee bij periodique
oogenblikken een zeer
schel licht. Tusschenbeid
is het flauw. Gemaakt te
Den Haag”.

Particuliere Collectie.

Voor eind van de Volhouwers van Medemblik
naar de Lemmer, Zeeland.
Moet niet zoo spits zijn.

“manège”. Een feestelijk bijeenkomst van heren en dames, op 25 juni 1840 gehouden op de Volhouder. Gegeten werd aan een lange tafel op het middendek. Pieter van Loon maakte zelfs een plattegrond van de tafelschikking. Veel van de gasten waren verwanten van de families Van Weede en Van Loon: Evert van Weede, Ietje van Weede, Marie Muralt, Caroline van Weede, Jan Nepveu, Caroline Craijvanger (een zus van Pieter van Loon), Willem van Weede (de eigenaar van het jacht), mevrouw Van Renswoude, Jacob Nepveu en diens vrouw Constantia van Loon (zus van Pieter van Loon), Max van Renswou, Cootje van Weede, Piet van Loon (de tekenaar), Sophie van Renswoude, Maurits van Weede (de latere eigenaar). Het vrolijke gezelschap voer op de Vecht bij Muiden en op de Zuiderzee bij Marken.⁽⁶⁾

Het schetsboek met nummer 80 bevat tekeningen van de reizen op de Volhouder. Het boekje heeft als titel: “Zuiderzee”. Op Urk maakte Van Loon tekeningen van de streekdracht en van een “visch schuit”. Heel bijzonder is de tekening die hij maakte van het “draaiende licht” in de vuurtoren van Urk. Hij tekende de lenzen, de olielamp en merkt op dat het licht afwisselend fel en flauw schijnt en dat het is gemaakt in Den Haag. In 1837 was op Urk een vierkante baak gebouwd, die in 1844 weer werd afgebroken. Daarna bouwde men de vuurtoren die er nu nog staat. De Volhouder brengt het drietal Van Loon, Nepveu en Van Geelen ook in Alkmaar, in het Nieu-

Sloten Scheepswerf te Sloten
Juni 1840

“Voor eind van de Volhouwer van Medemblik naar de Lemmer zeilende. Moet niet zoo spits zijn”.
Particuliere Collectie.

“Scheepstimmerwerf te Sloten. Junij 1840”.
Particuliere Collectie.

we Diep (waar een walvissloep is getekend), op Wieringen en in Medemblik. Vanuit deze haven wordt koers gezet naar Friesland. Vanaf het achterdek tekende Van Loon het jacht: “Vooreind van de Volhouwer van Medemblik naar De Lemmer zeilende”. De tekening is niet helemaal naar zijn zin, getuige het commentaar: “moet niet zoo spits zijn”.

In Lemmer tekende hij de haven en enkele mensen. Een Lemster werd niet op zijn voordeligst vastgelegd door Van Loon: hij ligt op straat, waarschijnlijk in beschonken toestand. Pieter van Loon kon het niet nalaten dergelijke straattaferelen vast te leggen. Ook elders tekende hij dronkaards, struikelend of hun roes uitslapend. Zo maakte hij in Brussel een schetsje van een dronken man, die in de regen op straat ligt. Hij voorzag het tafereel van een Franstalig rijmpje over drank en plezier.

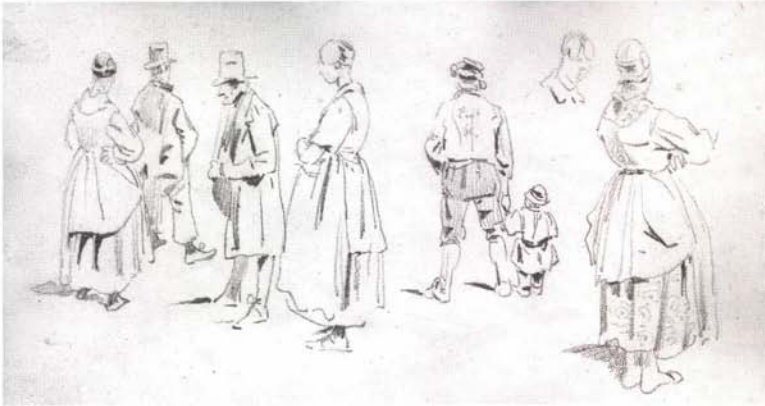
In Sloten tekende Van Loon de sleephelling van een scheepswerf. Op de helling een vast blok met drie schijven en groot, lopend katekopblok,

“Sloten 1840”.
Particuliere Collectie.

Sloten 1840

"Aan de Lemmer" (I).
Particuliere Collectie.

"Aan de Lemmer" (II).
Particuliere Collectie.

eveneens met drie schijven. Achter de helling de kaapstander. De helling was waarschijnlijk die van Jappe Ippes Bakker (1808-1867). Het schetsboek bevat nog andere tekeningen van Sloten: een stadsgezicht, een gezicht op de molen en enkele kleine tekeningetjes van een kar.

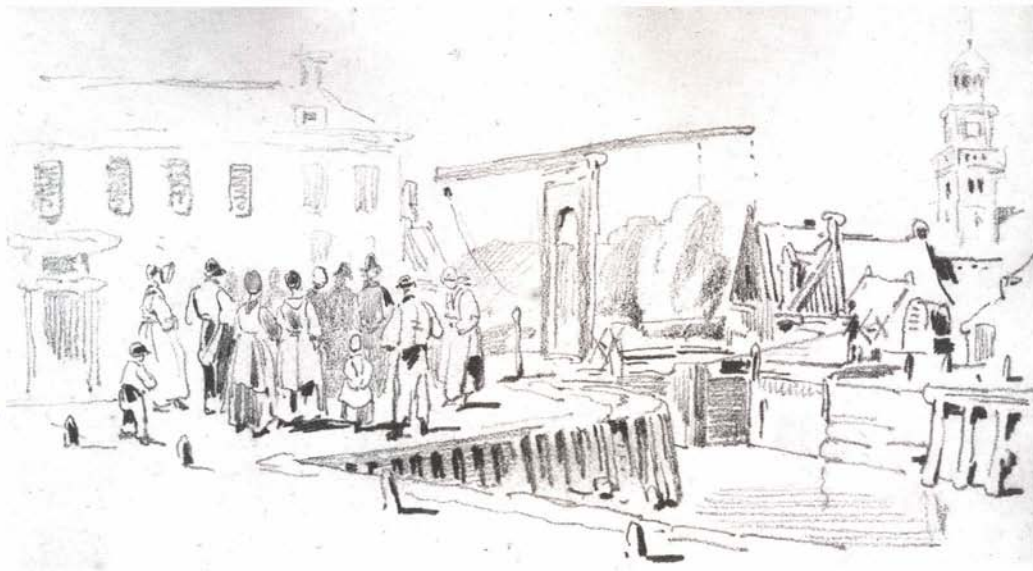
Na Sloten keert de Volhouder kennelijk terug in Lemmer. Tot de collectie van Museum van Loon hoort een losse tekening van het jacht de Volhouder: "de Volhouwer in een sloot bij de Brakken bij de Lemmer in Vriesland". Deze tekening geeft veel informatie over hoe het jacht er uitzag.

Het boekje met nummer 81 begint met een aantal tekeningen die Van Loon in Lemmer maakte, waarbij hij speciale aandacht had voor de kleding die er werd gedragen. Pieter van Loon was een geoefend kledingtekenaar, want bij het gezelschap "Kunstliefde" had hij lessen gevolgd in het tekenen van geklede modellen.⁶⁷ Gezichten tekent hij niet of nauwelijks. De vrouwen in

Lemmer dragen kleren die typerend zijn voor plattelanders in Friesland en Groningen: geen japonnen, maar lange jakken met rokken. Sommige Lemster vrouwen dragen hun oorijzer "bloot" (zonder muts erover) en anderen dragen er een lange floddermuts overheen. Hun jakken zijn lang en hebben wijde mouwen, die in 1830 in de mode waren. Veel modieuzer is een meisje die een jurkje met "afgezakte" schapenboutmouwen draagt. Deze mouwen waren omstreeks 1837 in de mode. Onder haar jurk draagt het meisje pantalettes, een lange onderbroek die door kleine meisjes zichtbaar werd gedragen. Op een andere kledingschets, ook in Lemmer gemaakt, zijn naast vrouwen ook mannen te zien. Een man met hoge hoed draagt een lange broek met hoogwaterpijpen, tamelijk wijd en daarmee als weinig modieus te typeren. Naast hem een man met een al even ouderwetse kniebroek, die onder een lange jas verdwijnt. Rechts op deze tekening een vrouw met bloot oorijzer en relatief korte rokken, zoals op het platteland gebruikelijk was. Opvallend is dat zij op kousenvoeten lijkt te poseren. Minder geposeerd is de tekening van een vrouw

"Aan de Lemmer 1840".
Particuliere Collectie.

"Bloem-markt aan de Lemmer. Junij 1840".

Particuliere Collectie.

die op het achterdek van een schip zit. Zij draagt een luifelhoedje. Haar jak met wijde mouwen was mode in 1830. Haar schort heeft behalve een tailband ook een tweede bandje of schorthaak op het achterwerk. Aan haar voeten draagt ze platte muilen. Een andere vrouw zit bij een klaptafel met potten en pannen. Zij draagt een jak met wijde mouwen, een schort en een tipdoek. Op haar hoofd een doek, zoals die werd gedragen door armere vrouwen die geen oorijzer hadden.

Uit de titel van een tekening waarop ook De Syl en de kerk van Lemmer zijn te zien, wordt duidelijk waar Van Loon al deze mensen aan zich voorbij zag trekken: "Bloem-markt aan de Lemmer". Het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden van A.J. van der Aa (1839-1851) weet te melden dat de kermis in Lemmer op 16 juni werd gehouden.

Kennelijk trok deze markt ook mensen van buiten, want ook enkele "Vollendammers" werden door Van Loon in Lemmer gesignaleerd en getekend. De Volendammer mannen zijn herkenbaar aan de wijde lange pofbroek. Zij dragen een wollen muts (mogelijk een "itse" muts, afkomstig van de Shetlandeilanden), een nauwe buis, een halsdoek en klompen. Een Volendammer vrouw draagt een ouderwets 18de-eeuws jak, dat in de Volendammer streekdracht werd vastgehouden en een ondermuts of hoofddoek. Daar draagt ze geen Volendammer kanten hul over heen.⁽⁸⁾ De kledingtekeningen eindigen met een humoristisch tafereel van de broek en de schoenen van zijn reisgenoot: "De broek van J. Nepveu als de

"Haven van de Lemmer.

11 junij 1840".

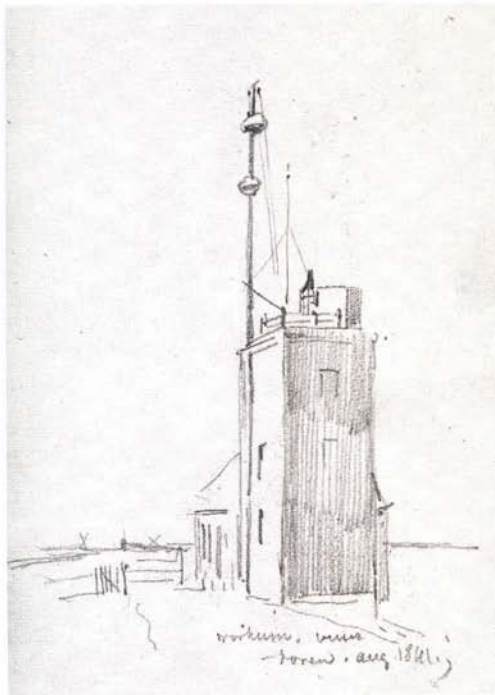
Particuliere Collectie.

beenen er uit zijn". Lemmer wordt weer verlaten. De omkijkende Van Loon legt nog de havenhoofden en het vuurbaken vast. De volgende tekening is gemaakt in "Ameloord (Schokland)" met de kenmerkende houten huizen en het paalwerk. Vervolgens wordt koers gezet naar Muiden en 's-Graveland.

DE REIS IN AUGUSTUS 1841

Kennelijk is de reis naar Friesland in 1840 goed bevallen, want een jaar later gaat Pieter van Loon wederom op de Volhouder naar Friesland. Nu is Workum de haven waar de Volhouder Friesland binnenvaart. Pieter van Loon tekent de houten vuurtoren op Seeburch. Hier stond vanaf 1643 een houten vuurbaak, die in 1712 werd vervangen door een bakstenen gebouw. De vuurtoren van Seeburch is er nog steeds. Voorts tekende Van Loon in Workum de sluis, een straat met trapgevels en enkele vrouwen met luifelmutsen. Vanuit Workum trok Van Loon met de Volhouder de provincie in. In Leeuwarden tekent hij een

"Te Workum in Vriesland.
Aug. 1841".
Particuliere Collectie.

"Workum. Vuur toren.
Aug. 1841".
Particuliere Collectie.

scheepswerf. Op de helling een schip en op het werfterrein een groot aantal kromhouten. Rond 1840 waren er zeven scheepswerven in de stad.⁹ Bekende scheepsbouwers waren Sieds Geerts van der Werf (Vliet), Bouke Durks Bakker en

"Te Franeker. Aug. 1841".
Particuliere Collectie.

D.T. van der Slot (beide aan de Schilkampen), Douwe Gerbrands Dijkstra (Olde Galileën), Jetze de Jong (Potmarge).¹⁰

In Franeker maakt hij een stadsgezicht vanaf het bolwerk bij de Oosterpoort. Ook hier weer detailschetsen van bijvoorbeeld drogende fuiken. "Niet ver van de Oosterpoort staat in den stadswal een oude toren met eenen zwaren pijnappel, de Buiskool genoemd, aan welke de Leeuwarder Waterpoort is gebouwd" zo schrijft A.J. van der Aa in 1839 over Franeker. Ook deze toren en de waterpoort zijn door Pieter van Loon vastgelegd in zijn schetsboek. De toren heeft een grote uivormige bekroning. Van der Aa noemt het een pijnappel. De Franekers waren wat prozaïscher met hun "buiskool" (een witte koolsoort). In de gracht bij de poort liggen drie scherpe pramen afgemeerd. Ook het "Heerenlogement" te Franeker wordt vastgelegd. Voor de deur een rijtuigje. Het logement lag aan de oostzijde van de stad. Rechts is het Oud Kaatsland te zien. Tegenwoordig is hier de "Stadsherberg" gevestigd.

Een tekening van een molen is, hoewel het er niet bij staat, waarschijnlijk ook in Franeker gemaakt. De volgorde van de tekeningen in het schetsboek loopt niet altijd parallel met de gevaren route. De tekening van deze molen staat namelijk bij de tekeningen die in Sneek zijn gemaakt. Omdat op de kop van de molen een zwart paard is getekend, werd aanvankelijk gedacht aan de Sneker molen Het Zwarte Paard, een oliemolen aan de Oudvaart. Maar dat was een achtkantige stellingmolen en de molen die Pieter van Loon tekende is een rechthoekige paltrok molen. Daarvan waren er maar twee in Friesland: de Gideon te Franeker en de Goede Verwachting in Bergumerdam. Omdat Van Loon in Franeker meer tekeningen maakte, mag aangenomen worden dat hij de paltrok molen in Franeker tekende. Deze molen is waarschijnlijk afkomstig uit de Zaanstreek, waar in 1762 een paltrok molen met dezelfde naam werd afgebroken. De Zaanse molen zou

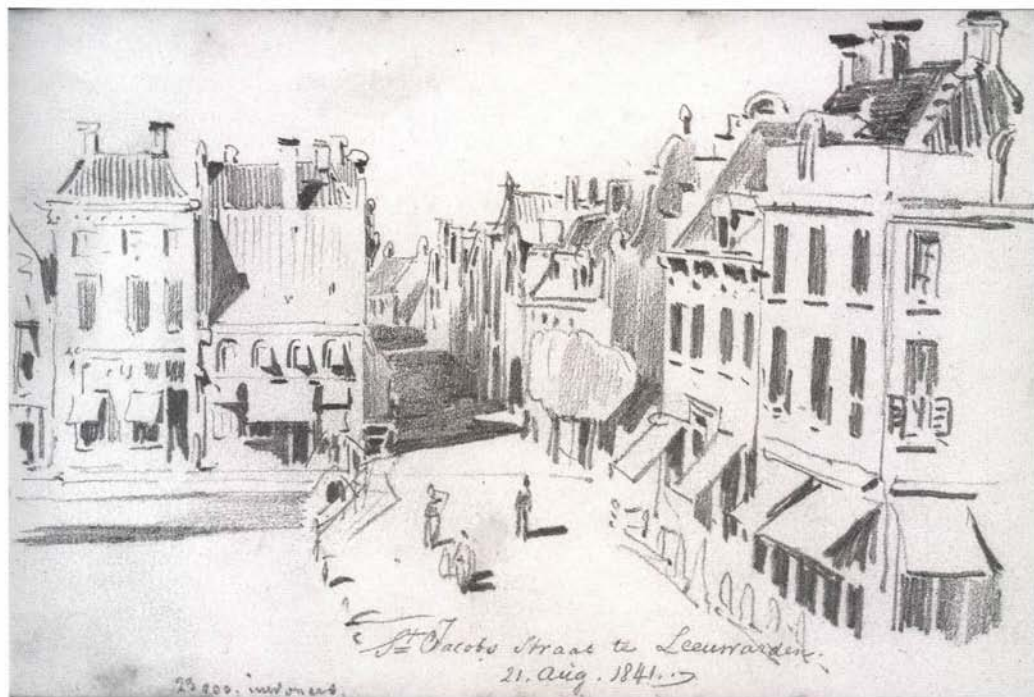

"Heerenlogement te Franeker. 22 aug. 1841".
Particuliere Collectie.

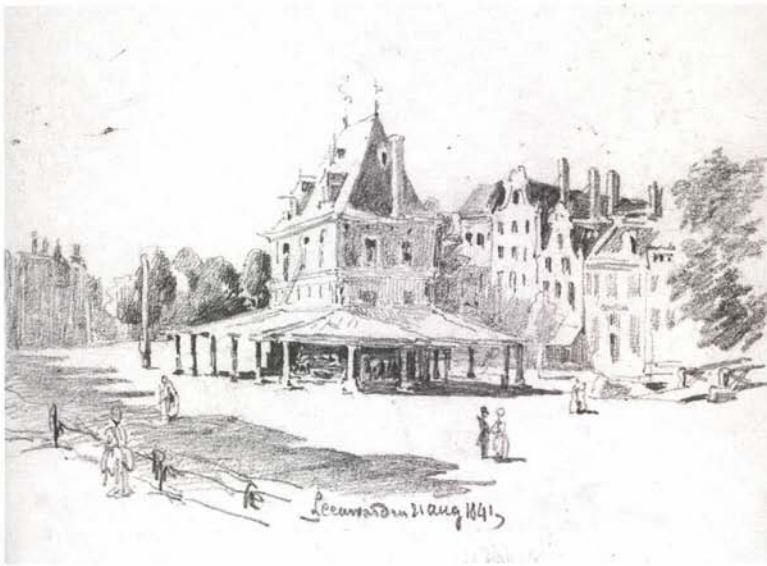
dan herbouwd zijn in Franeker, aan de Harlinger trekvaart.⁽¹¹⁾

In Leeuwarden meert de Volhouder af bij de Prinsentuin. Van Loon gebruikt twee bladzijden om de idyllische tuin met waterpartij en priiel vast te leggen. Vanaf een hoge verdieping van herberg De Os (hoek Nieuwestad - Wirdumerdijk) tekent Van Loon de Sint Jacobsstraat te Leeuwarden. Het is kennelijk een stralende zonnige dag op de 21ste augustus 1841, want de meeste ramen zijn voorzien van zonneschermen.

Linksonder noteert Van Loon dat Leeuwarden 23.000 inwoners heeft. Op dezelfde dag en vanaf dezelfde plek tekent hij ook de Leeuwarder Waag. Vanuit de Volhouder maakt Van Loon ook een tekening van de Leeuwarder gevangenis. Het is een losse tekening in de collectie van het Fries Scheepvaart Museum. Het onderschrift: "Gezigt uit het ruim van de Volhouwer op de Vest te Leeuwarden, aug 1841, Huis van detentie, 700 boeven daarin".

"St. Jacobs straat te Leeuwarden. 21 aug. 1841.
23.000 inwoners".
Particuliere Collectie.

"Leeuwarden. 21 aug. 1841".
Particuliere Collectie.

Na Leeuwarden wordt Grou aangedaan. Van Loon maakt in zijn schetsboekje tekeningen van het plein (nu: Halbertsmaplein) met de Sint Pieterkerk op de achtergrond. Ook een beschilderde kinderstoel op wieltjes is in Grou getekend. Een losse tekening, behorend tot de collectie van het Fries Scheepvaart Museum, is op een Grouster scheepswerf gemaakt. Er is een sleephelling op te zien. Het vaste blok van de helling telt vijf schijven. Achter de helling een kaapstander. Van Loon vermeldt niet van wie de helling was. A.J. van der Aa schrijft in in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek* dat er vier hellingen waren in Grou. Een bekende Grouster scheepsbouwmeester was Johannes Clazes Sjollema (1791-1876)

"Grou 1841".
Particuliere Collectie.

Van Grou wordt koers gezet naar Sneek. Het bij-schrift bij een losse tekening in het prentenkabinet van het Fries Scheepvaart Museum geeft aan dat ze er op 11 augustus 1841 waren. Het is een afbeelding van de kuip van de Volhouder. Aan de giek hangen de grootschoot en een olielamp. In Sneek maakt Pieter van Loon meerdere tekeningen in zijn schetsboek. Een scheepswerf aan de Houkesloot bijvoorbeeld. De werf heeft twee hellingen en is volop in bedrijf: op beide hellingen staan schepen. Deze werf aan de Houkesloot (Zomerrak) was bekend als de helling "buiten de Oosterpoort". In 1832 was deze werf eigendom van Douwe Douwes van der Werf.¹² In 1847 werd de werf gekocht door Pieter Veltman. De molen die links boven de bebouwing uitsteekt is de rogmolen aan de Oosterkade (1832 - kadastraal D-159). In 1832 was deze molen van Jan Willems Molenaar (Sneek 1812-1875). De molen was al vanaf 1763 in bezit van deze familie. Tot de collectie van het Fries Scheepvaart Museum behoort een gildepenny van molenaar Willem Jans (Leeuwarden, 1734 - Sneek, 1776). Op de ene zijde van de penny een afbeelding van een molen en op de andere zijde tussen twee broodschieters het opschrift "WJ / Rogmolenaar / Ao. 1770". De molen komt in de archieven voor als de "Roode Molen" en kreeg in de loop van de 19de eeuw de naam De Hoop. Het was een van de grootste molens van Friesland. Op een andere tekening, die in Sneek is gemaakt, zijn twee molens te zien. Op de voorgrond een breed vaarwater, waarschijnlijk de Houkesloot. Rechts de rogmolen, die in 1840 werd verkocht

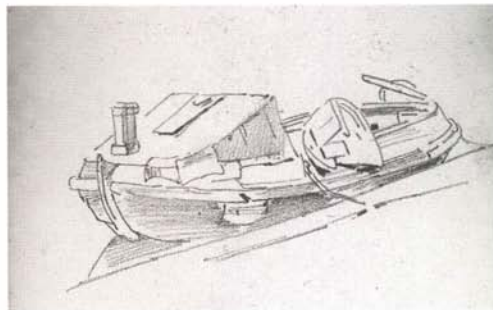
"aan de Houke Sloot Sneek
1841".

Particuliere Collectie.

door Sybold Thomas van der Meulen (Leeuwarder Courant 17 mei 1840). Waarschijnlijk is de molen gekocht door IJsbrand Bransma, die in 1843 als eigenaar wordt aangeduid. De molen links steekt boven de bebouwing uit. Het is waarschijnlijk de grote rogmolen aan de Oosterkade, die hiervoor al werd genoemd.

Aan een Sneker kade ligt een visaak zonder mast. Het voordek is opgeklapt. Doeken aan de zijkant vormen de zijwanden van de krap bemeten woonruimte van een binnenvisser. Ook in Sneek

Zonder titel: visaak.
Particuliere Collectie.

“Te Sneek in Vriesland
1841”.
Particuliere Collectie.

maakt Van Loon weer studie van de kleding. In vergelijking met Lemmer is het beeld iets modieuzer. Eén van de vrouwen draagt een rechte luifelhoed en een afgezakte wijde mouw, die in 1841 in de mode waren. De luifelhoed van de vrouw schuin achter haar is iets ouderwets.¹³ Opvallend is het schetsje van een houten kinderwagen met trekstang (als een bolderkar).

Minder schetsmatig is de tekening van een oude weertoren aan een van de bolwerken van Sneek. Als enige Friese stad met een stadsmuur, had Sneek zestien van deze weertorens. Nadat de stadsmuur zijn militaire functie verloor, werden de muren, weertorens en poorten niet goed meer onderhouden door het stadsbestuur. Veel weertorens werden gesloopt. De door Pieter van Loon afgebeelde weertoren werd kennelijk bewoond: op het vervallen dak een schoorsteen en aan de waterkant een privaat. De toren die Pieter van Loon tekende vertoont veel gelijkenis met de weertoren die J. Bulthuis in 1790 afbeeldde op zijn tekening van de Noorderpoort (nu: Prins Hendrikkade). Deze toren was bekend als de Beulstoren. Deze toren is omstreeks 1825 door Lodewijk Philip Munster vastgelegd op een schilderij van de Noorderpoort (collectie Fries Scheepvaart Museum). Niet lang nadat Pieter van Loon de Beulstoren tekende is het gebouw gesloopt. Het ziet er op de tekening al

“Sneeker Kermistijd. Aug.
1841”.
Collectie Museum van
Loon, Amsterdam.

zeer bouwvallig uit. In Sneek werden ook twee boerenwagens en een sjees vastgelegd.

Zoals tegenwoordig veel watersporters naar Sneek komen voor de Sneekweek en de Hardzeildag, zo vierden ook Pieter van Loon en zijn reisgenoten het jaarlijkse zeilfestijn mee. Ook toen al waren de herbergen overvol. De muzikanten stonden op de tafels. Een feestelijker afsluiting van zijn reis door Friesland kon Pieter van Loon zich niet wensen.

De reis door Friesland was aanleiding tot een kleine greep uit het omvangrijke tekeningenoeuvre van Pieter van Loon. Hopelijk is deze Friese selectie aanleiding tot nadere bestudering van het werk van Van Loon. De tientallen schetsboeken zouden een rijke bron kunnen zijn voor veel lokale historici, want Van Loon bezocht talloze plaatsen in Nederland. Maar ook kledingdeskundigen zouden hun hart kunnen ophalen met de kledingschetsen.

- 1 A.D. Renting (red.), *Jan Adam Kruseman* (1804-1862), cat.nr. 368
- 2 Dr. W. Hecker, *Strafdicht aan Mr. J. van Lennep* (Groningen 1854)
- 3 Folkert Nicolaas van Loon, *Handleiding tot den burgerlijken scheepsbouw* (Workum, 1838) pp. 103-112
- 4 Folkert Nicolaas van Loon, *Handleiding tot den burgerlijken scheepsbouw* (Workum, 1838) plaat 14.
- 5 dr.ir. J. Vermeer, *De Boeier* (Alkmaar 2004) pp. 94-99
- 6 Rijksarchief Utrecht, Familiearchief Van Weede, inv.nr. 5-3
- 7 Joke den Hengst, Herman Willems, Tonko Grever, *Reizen met Pieter van Loon* (Amsterdam, 2001) p. 4
- 8 De kledingschetsen zijn geanalyseerd door Gieneke Arnolli. Zij is conservator van de textielcollectie van het Fries Museum te Leeuwarden

- 9 A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* (Friesland), (Gorinchem, 1839-1851).
- 10 Gegevens afkomstig van S.G. van Albada te Leeuwarden
- 11 Database "Verdwenen Molens" op internet
- 12 J.A. Mol en P.J. Noomen, *Kadastrale en prekadastrale atlas fan Fryslân 1640-1832 - Wymbritseradiel-súd en Drylts / Wymbritseradiel-noard en Snits* (Leeuwarden, 2000).
- 13 Kledinganalyse door Gieneke Arnolli, conservator textiel van het Fries Museum te Leeuwarden